

TANULMÁNYOK

In memoriam Pákozdy László Márton

KUSTÁR ZOLTÁN

Pákozdy László Márton hermeneutikai elvei és azok gyakorlati megvalósulása az Úr szenvedő Szolgájáról szóló monográfiáiban

ZUSAMMENFASSUNG:

Der ungarische Bibelwissenschaftler László Márton von Pákozdy äußerte sich in mehreren Schriften zu der Aufgabe und zur richtigen Methode der Bibelauslegung. Um die Mitte des letzten Jahrhunderts, als die Exegese in der Ungarischen Reformierten Kirche von der Dogmatik und von den Ansprüchen einer direkt anwendbaren Predigthilfe in großem Masse beeinflusst war, befürwortete er die klare Unterscheidung zwischen Exegese und Applikation/Predigtschreibung, und plädierte für eine konsequente Anwendung der historisch-kritischen Methoden in der ersteren. Er meinte, der Exeget könne und solle sich von jeglichem Vorverständnis freimachen, sei es von außen gestellt, oder innerlich, individuell bestimmt, weshalb eine „kirchliche“ Exegese gegenüber der profanen Literaturwissenschaft mit ihren „weltlichen“ Methoden nicht nötig, aber auch nicht akzeptabel sei: der Objekt der Untersuchung, die Bibel macht die Exegese in sich allein zur Theologie. In den 60-er Jahren modifizierte Pákozdy seine Auffassung, indem er meinte, der sensus literalis simplex als die Interpretation der kanonisierenden Gemeinschaft zu bestimmen sei. Der Aufsatz zeigt die Stärken und die Schwächen dieser Hermeneutik, und demonstriert, wie Pákozdy sie selber in seinen beiden Monographien über die Ebed-YHWH-Lieder konsequent anwandte.

„Pákozdy László Márton különleges életművet hagyott hátra. Egyszerre volt exegéta és vallástörténész, ószövetséges tudós és az intertestamentális irodalom avatott kutatója, aki magabiztosan mozgott az újszövetségi tudományokban is; ugyanakkor cikkei elárulják rendszeres teológiai jártasságát, aki tökéletesen átlátta a gyakorlati teológia-ökumenika összefüggéseit.” – Így foglalja össze a nagy bibliatudós életművét a születésének centenáriuma megjelent kötet bevezető tanulmányában Hodossy-Takács Előd.¹

E gazdag életmű méltatásához ebben a rövid referátumban a magam részéről azzal szeretnék hozzájárulni, hogy mint ószövetséges exegéta megvizsgálom: 1. mit tartott Pákozdy László az írásmagyarázat céljáról, kívánatos munkamódszereiről, 2. mennyire bizonyultak időtállóknak ezek a hermeneutikai elvek, és végül 3. azt, hogy ő maga hogyan alkalmazta ezeket az elveket a gyakorlatban – az Ebed-Jahwe énekekről írt két monográfiájában. Mint látható, ezzel a célkitűzéssel az em-

¹ HODOSSY-TAKÁCS: A bibliai teológia tanszéke, 9.

létkonferencia programjában megadott munkacímtől némileg eltértem; s kérem a jelenlévőket, nézzék el nekem, ha az időkeretre való tekintettel e három nagy téma közül részletesebben csak az első kettőt fogom kifejteni.

1. Pákozdy László Márton hermeneutikája

Pákozdy több írásában is részletesen foglalkozik hermeneutikai kérdésekkel. Ilyen az 1942-ben megjelent *Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről* című írása.² A cikk eredményeit röviden, de több helyen apró pontosításokkal foglalja össze az Ebed-Jahwe énekekről írt második könyvében *A tudományos módszer kérdése* cím alatt; ez utóbbi írás szintén még 1942-ben látott napvilágot.³ Még ugyanabban az évben közölte a Theologiai Szemle *Az exegezis, dogmatika és az igehirdetés néhány határkérdése* című tanulmányát; ebben röviden már az előbbi két írását ért bírálatokra is reagál (pl. 230. old.).⁴ És végül, csaknem húsz évvel később, 1961-ben jelent meg *Az exegézistől az igehirdetésig* című tanulmánya, szintén a Theologiai Szemle hasábjain.⁵

Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről című írásában Pákozdy kifejti, hogy az exegezis helyes módszere csakis történetkritikai lehet – azaz úgy kell megszólaltatni az Írást, „ahogy az valamikor hallgatóihoz szólni akart”, és a megértés azt célozza, amit az eredeti hallgatóságnak meg kellett volna értenie.⁶ Ez az értelem, mondja további írásaiban, mindig a *sensus literalis simplex*, azaz a szöveg betű szerinti, egyszerű és kézenfekvő értelme kell, hogy legyen.⁷

Pákozdy – többek között a korabeli német ószövetséges, Herrmann Gunkel (1910) vonatkozó tanításához csatlakozva⁸ – azt hangsúlyozza, hogy az ószövetségi exegezis módszere nem dogmatikai, azaz az egyház elvárásai és dogmái, valamint az egyéni hitbeli meggyőződés nem szabhatja meg a kutatás kereteit, és nem vetítheti előre az elfogadhatónak minősített eredményeket. Ahogy az Ebed-Jahwe énekekről írt második könyvében írja:

2 PÁKOZDY, L. M.: *Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről*, in: Módis, L. (szer.): *Csikesz Sándor Emlékkönyvek* 4, Debrecen, 1942, 37–53. Az írás különnyomatban is megjelent még ugyanabban az évben, lásd Theologiai tanulmányok 71, Debrecen, 1942 – jelen tanulmány hivatkozásai ez utóbbi kiadásra vonatkoznak. A tanulmány újból megjelent az alábbi gyűjteményes kötetekben: Pákozdy, L. M.: *Válogatott tanulmányok az általános és bibliai vallástörténet köréből* I/1, Budapest, Ráday Kollégium, 1984, 3–19 (itt a Csikesz-émlékkönyv eredeti oldalszámainak feltüntetésével); Pákozdy, L. M.: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2010, 94–109.

3 PÁKOZDY, L. M.: *Az Ebed Jahweh Deuterojesaja teológiájában* (Deuterojesajási Tanulmányok II), Debrecen, Pannonia Könyvnyomda, 1942, 6–8.

4 PÁKOZDY, L. M.: *Az exegezis, dogmatika és az igehirdetés néhány határkérdése*, in: *Theologiai Szemle* 18 (1942), 212–233. Az írás különnyomatban, az eredeti oldalszámok feltüntetésével, azonos cím alatt szintén megjelent, lásd Debrecen, Városi Nyomda, 1943.

5 PÁKOZDY, L. M.: *Az exegézistől az igehirdetésig*, in: *Theologiai Szemle* – Új folyam 4 (1961), 140–154. Ez utóbbi írásának válogatott szakaszai *Exegezis és hermeneutika* cím alatt újra megjelentek az alábbi gyűjteményes kötetben: Pákozdy, L. M.: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2010, 180–207.

6 PÁKOZDY: *Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről*, 4.

7 Uo., hasonlóan PÁKOZDY: *Az exegézistől az igehirdetésig*, 140–142.

8 GUNKEL: *Ziele und Methoden*, 522.

„Nem lennénk azonban *református* írásmagyarázók, ha történeti és kritikai munkánk közben megengednénk azt, hogy egyházi dogmánk, személyes hitünk befolyásoljon minket abban, hogy *mit* találjunk meg *sensus literalis simplex*nek. ... Minden föltétel, »előzetes megértés« közlül legjobban a tulajdon Egyházunknak a dogmáitól és Bibliáról alkotott fölfogásától, elveitől kell óvakodnunk. Az Egyházon *belüli* exegézis csak a tőlük való lehető *legteljesebb függetlenségben tudja teljesíteni* a hitvallás, az Egyház dogmatikája iránti *szolgálatát*, illetve *kötelességét*. *Lehetetlen minden erkölcsös-tárgyilagós tudományos munkásság akkor, ha az elérendő vagy elérhető mint principium* (sokan »várakozás«-nak nevezik) *eleve-elfogadást követel és nyer*. Ezért az exegézis munkájában a *radikális történeti kritikai megismerést időben elsőség illeti*. Ebben áll és esik *tudományossága*.⁹

Az *exegézistől az igehirdetésig* című írásában az igehirdetés előkészítésében betöltött szerepének kapcsán fejt ki az exegézisről alkotott nézetét.

Miután röviden tisztázza, hogy az exegézis nem azonos sem a hermeneutikával, azaz az exegézis elvi alapját tárgyaló tudománnyal, sem a prédikációírással, ami már a homiletika tárgykörébe tartozik¹⁰, megadja az exegézis részben már ismert definícióját, majd élesen szembehelyezkedik minden olyan törekvéssel, amely a Biblia üzenetének e megkeresésében a szabad kutatásnak korlátot akarna szabni – legyen az valamelyik dogmatikai tantétel abszolutizálása, egyfajta „hivatalos teológiá”, vagy akár a lelkipásztor lelki lustasága, amely az exegézis fárasztó munkáját igyekszik megtakarítani „félkész vagy kész hirdetniáló” előrangatásával. Ahogy írja:

„A reformátori teológia és írásmagyarázat mozdíthatatlan, csonkíthatatlan és kiegészíthetetlen fundamentuma (*Scriptura sacra sui ipsius interpretis*) szerint az egyház életében egyedül a Szentírás *norma normans* (szabályozó mérték), minden egyéb »norma« csak *norma normata* (szabályozott mérték), tényező voltában korlátozott, állandóan fölülvizsgálandó, mindig a *Biblia jobb megértésének föltétele alatt alkalmazandó*.¹¹

Majd ebben az összefüggésben utal a II. Helvét Hitvallás híres prologusára, illetve két, ide vonatkozó szakaszára.¹¹

9 PÁKOZDY: Az Ebed Jahweh Deuterójesaja teológiájában, 7–8 = PÁKOZDY: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről, 9–10 [kiemelések itt és a további idézetekben: P. L. M.]. Egészen hasonlóan fogalmaz Pákozdy *Az exegézis, dogmatika és az igehirdetés* című írásában, bár erősebben kötődve a magyar korabeli viszonyokhoz: az exegézis szerinte nem hagyhatja „egy másik tudományág (a dogmatikai szakok) területéről való axiómaszerű hitnézetétől ... megszabni módszerét.” (213), vagy: „Nem szabad az ÓT-ot mechanikusan földarabolni és részeit tetszés szerint összerakni, fölhasználni. A dicta probantia teológiájának a módszeréhez hasonlítható az a mai eljárás, amely az ÓT-ban hasonlóságok után fürkész és a talált apró kövekből Jézus mozaikképét rakja össze. Így sok mindenféle képet össze lehetne rakni az ÓT-ból!” Még konkrétan a 224. oldalon: „erőszakolt krisztológiai ÓT-szemlélet”. Ugyanígy PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 142–143., és főleg ez utóbbi írásának a II. *az igehirdető döntése* című fejezetében, lásd 143–144.

10 Az exegézis Pákozdy szerint az igehirdetés legfontosabb, de korántsem egyetlen tényezője. Az igehirdetés egymásra épülő lépései szerinte ugyanis a következők: *a*) a Biblia magyarázása, azaz az exegézis, *b*) az igehirdető személyes döntése az exegézis során föltárta „üzenet” alapján, *c*) a hallgatóság történelmi helyzetének felmérése, *d*) textusválasztás, *e*) az igehirdetés megszövegezése, lásd PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 140. E tanulmány 2. lábjegyzetében ezt írja: „Az exegézis és a homiletika megkülönböztetése (feladataik gondos, külön megoldása) a jó igehirdetés elengedhetetlen föltétele.” (152–153.) E kérdéshez lásd még PÁKOZDY: Az exegézis, dogmatika és az igehirdetés, 232–233.

11 II. Helvét Hitvallás I/2, II/2, lásd PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 140–141., valamint e tanulmány 5. pontja, 142–143.

„A Szentírás mondanivalóján – folytatja – a reformátori teológia mindig az *írás egyszerű értelmét (sensus literalis simplex)* értette és gondosan megkülönböztette az exegézistől az *explicatio*-t, az *usus*-t, az *applicatio*-t: az időszerű és személyre-közösségre szabott *alkalmazást*. Exegézisnek csak egyféleképpen szabad lennie: *jónak*. A szöveg mondanivalóját tisztán utánamondó exegézis a *jó*.” – Ezzel szemben, írja, jó alkalmazás sokféle lehet – sőt az egyetlen „egy alkalmazás kizárólagos igénye nagy kísértés, tarthatatlan igény.”¹²

„A mai *történeti-kritikai írásmagyarázási módszer* szükségszerű következménye a reformátori döntésnek.”¹³ – mondja Pákozdy. Ám ő történeti-kritika alatt korántsem csak az irodalomkritikát érti, ahogy ma vélik, és bizonyára az ő korában is gyakran vélték a történeti-kritikai módszer ellenzői vagy akár annak védelmezői is.¹⁴ Véleménye szerint:

„A Biblia magyarázása közben minden eszköz megengedett, a legprofánabb tudomány sem méltatlan a segédtudomány tisztére, ha segít az írást megérteni és eredeti üzenetével megszólaltatni.”¹⁵

Az *Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről* című írásában nevesíti is ezeknek a segédtudományoknak némelyikét:

„Az általam helyesnek tartott módszer a *történet-kritika*, amin az egész nyelvészeti, vallás-, kultúra- és irodalomtörténeti, archeológiai, lélektani stb. magyarázó apparátus felhasználását értem a magyarázás munkája közben.”¹⁶

E tanulmány egyik ábráján mindezeket túl a hasznos segédtudományok között feltünteti még a szövegkritikát, a vallástörténetet, etnográfát, valláslélektant és a vallásbölcseletet is.¹⁷

„Az egyházat érdeklő »exegézis« szó – folytatja – valójában csak egyetlen szót tűr meg maga előtt: »bibliai exegézis«. Sajátos volta egyedül abban tér el más régi írások magyarázatának módjától, hogy a Bibliának a magyarázata. Nem a különleges módszere, hanem a magyarázandó *szöveg* révén *teológiai* tudomány: *a Biblia maga gondoskodik arról, hogy »teológia« legyen az írásmagyarázat*; nincs szüksége hermeneutikai fogásokra a teológiaiává válás érdekében: a jó írásmagyarázat magától teológiai, nem valami különleges »teológiai« módszer révén.”¹⁸

Az Ebed-Jahwe énekekről írt második könyvében ugyanezt így fogalmazza meg:

„a Biblia megértésének *időbelileg első sine qua non-ja a szöveg történet-tárgyi megértése*. Semmit addig isteni üzenetnek el nem fogadhatok, amíg az üzenetet tartalmazó dokumentumot meg nem értettem, meg nem hallottam. Ehhez a *sensus literalis simplex*hez való eljutásunk *nem* függ az inspiráció hitétől (bár ki sem akarjuk itt elvileg zárni a Lélek segítségének a lehetőségét), hanem a *profán*

12 PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 141.

13 Uo.

14 Lásd a kérdéshez KARASSZON: Tekintély és kritika, 108., és e félreértéshez például maga Szócs Endre is, lásd Szócs: Az ószövetségi teológiai kutatás, 402.

15 PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 141.

16 PÁKOZDY: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről, 4.

17 I. m., 13.

18 PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 141–142. Ugyanígy PÁKOZDY: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről, 10–11.

hermeneutika eszközeit használja föl az »ókori keleti irodalmi termék« megszólaltatásához. ... A Kijelentést, az elérendő magot burkorként veszik körül olyan tények, mint [az idegen nyelv, kultúra, gondolkodás] ... Ezekon a burkokon, *mindegyiken a megfelelő »világi« tudomány eszközeivel*, kell az exegézisnek áthatolnia a *sensus literalis simplex*. *Hogy ott mit tesz* a kutató exegéta: igent mond-e a vele szemben álló isteni igényre, vagy pedig vállát rántja, az *a történet-kritikai módszer időbeli elsőségét nem ingathatja meg.*¹⁹

Kicsivel lentebb ehhez még hozzáteszi:

„Az isteni igényre felelő vallásos-értékelő döntést a tudomány a vallásos hitnek adja át.”²⁰

A folytatásban vizsgáljuk meg azt: mennyiben helyes az itt felállított definíció, illetve megközelítési mód, vagy másképp fogalmazva a kérdést: ma, Pákozdy munkássága után egy emberöltővel, mennyire időtállóak még az ő hermeneutikai nézetei.

2. Pákozdy László Márton hermeneutikájának maradandó értékei

2.1. A történeti-kritikai módszer időtállósága

Pákozdy azt vallotta, hogy a Biblia üzenetének megtalálásához a történeti-kritikai módszert kell alkalmazni, azaz benne a *sensus literalis simplex* szintjén azt az üzenetet kell megkeresnünk, amit a szöveg írója akart közvetíteni az első hallgatóinak, illetve olvasóinak.

A maga korában Pákozdy ezt a módszert mindenekelőtt az egyházi hagyományok által diktált előfeltevésekkel, az Ószövetséget bizonyító igehelyekre szétszabdalo, dogmatizáló írásmagyarázattal, valamint a prédikátorok tudományos munkát kerülő, a Szentlélek munkájára hivatkozó lustaságával, vagy annak eszközösíthetőségében bízó „pneumatikus”, „teológiai” vagy „egyházi” címkékkel ellátott álexegézisekkel szemben²¹ propagálta.²²

Ma számos, elsősorban az irodalomtudomány területéről kölcsönzött elmélet hirdeti magáról, hogy jobbat tud kínálni a történeti-kritikánál.²³ A Childs-féle kánonkritika (1979) a szövegnek azt az értelmét kereste, amelyet a kánonalkotó közösség tulajdoníthatott neki. E módszer holisztikus szemlélete miatt nagyon csábító, ugyanakkor történeti síkon nagyon is sebezhető, mivel a keresztyén kánon kapcsán valójában több kánonalkotó közösségről kellene beszélnünk, s mivel

19 PÁKOZDY: Az Ebed Jahweh Deuterijosaja theológiájában, 7.

20 I. m., 8. Ehhez lásd még: PÁKOZDY: Az exegézis, dogmatika és az igehirdetés, 221., valamint ugyanitt, a 224. oldalon írtakat: „A hit állásfoglalásáról csak akkor lehet szó, ha már megtaláltuk azt, amiben himni lehet.” Ugyanígy: PÁKOZDY: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről, 7.11.

21 PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 141. k.

22 Hogy ez a harc milyen nehéz lehetett, mutatja, hogy a magyar nyelvű teológiai sajtóban a történeti-kritikai exegézis védelmében később is meg kellett hogy jelenjenek ilyen apologetikus írások, lásd az irodalomjegyzékben Eduard Lohse írását 1997-ből, vagy Karasszon Istvánét 1991-ből.

23 A kérdéshez és az itt tárgyalt irányzatok rövid bemutatásához lásd FABINYI: Keresztyén hermeneutika; uő: Új irányzatok.

ezeknek a közösségeknek a szövegértelmezése csak hipotetikusán rekonstruálható, a jamniai kánonalkotók esetében pedig a keresztyén egyházak számára aligha elfogadható. A strukturalista és az olvasóközpontú módszerek a szöveg végső formájából kiindulva rögzíteni tudják azt a hatást, amit a szöveg az exegézis előtt vagy híján a maga kanonikus formájában a mai olvasóban kivált, és így a homiléta számára segítenek önmaga első reflexióit tudatosítani, illetve a lekción és a textus várható hatását az igehirdetés megfogalmazásában homiletikailag hasznosítani. Ám a Biblia olyan szöveg, amely igényt tart ránk, hatni akar reánk, és egy konkrét üzenetet akar nekünk közvetíteni. A végső struktúra által megjelenített proporciók vagy például a szöveg rám gyakorolt első hatása legtöbbször még messze vannak attól a szándéktól, amit az üzenet valóban ki akar fejteni. A különböző jelzős exegézisek (feminista exegézis stb.) tudatosan szűkítik le vizsgálódásuk körét a textussal szemben, s ezzel egy jól körülhatárolható problémakör kapcsán ugyan valóban új, eddig nem látott üzenetet is felfedezhetnek, ám a legtöbbször figyelmen kívül hagyják az adott igeszakasz elsődleges mondanivalóját.

Mindezek az új módszerek tehát a történeti-kritikai vizsgálódást ugyan gazdagítják, eredményeinek homiletikai alkalmazását megkönnyíthetik, de alapvetően azt ma sem helyettesíthetik.²⁴

2.2. Az objektivitás („előítélet-mentesség”) igénye

Ugyancsak értékes hagyatéka a jubiláns életművének az, hogy a kutatói szabadságot nem csak a külső elvárásoktól és az egyházi hagyományoktól félti, hanem világosan látja: ezt a szabadságot a kutató saját előfeltevései maguk is veszélyeztethetik.

Pákozdy azt vallotta, hogy a kutatónak szabaddá kell tennie magát minden előismerettől és mindenfajta előzetes elvárástól ahhoz, hogy a Szentírás üzenetét megtalálja, és kutatásai során késznek kell lennie korábbi nézeteinek bármely részét földadnia, ha tárgya vizsgálódás közben erre kényszerítené.²⁵

Az *Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről* című írása mutatja, hogy Pákozdy tisztában volt a kérdés összetettségével. Tudta, hogy minden exegétának megvannak a maga „előzetes megérzései”, és azt is vallotta, hogy az exegéta „sohasem tud százszázalékosan »előítéletmentes« lenni.”²⁶ Az Ebed-Jahwe énekekről írt második könyvében világosan színt is vall a maga „előmegértéséről”:

„Én is hiszek abban, hogy a Biblia Isten kijelentésének hordozója, ihletett könyv; tudományos és igazságkereső érdeklődésemnek végső személyes gyökere: vallásos érdeklődésem.”²⁷

Ám a felvilágosodás tudományeszméjétől áthatva, melyet talán a nyugat-európai, állami egyetemeken végzett kutatómunka és az ott megismert tudós-eszmény

²⁴ Lásd így az újabb, irodalomtudományi módszerekkel szemben CSEPREGI: Történetkritika és irodalmi megközelítés. A történet-kritikában bizonyos evangyelikál jellegű egyházi körök ma is a hit ellenségét látják; támadásaikkal szemben Pákozdy harcát folytatja például KARASSZON: Tekintély és kritika, 101–102.

²⁵ PÁKOZDY: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről, 8–9.

²⁶ I. m., 9.

²⁷ PÁKOZDY: Az Ebed Jahweh Deuterójesaja teológiájában, 8.

közvetíthetett felé, meg volt győződve arról, hogy ez az előfeltevés-mentesség kellő önkontrollal és a történeti-kritikai exegézis metodikájával igenis elérhető.

Ezért lehetett meggyőződve egyben arról is, hogy ha jól végezzük az exegézis munkáját, a vizsgálat tárgya, jelen esetben az Ószövetség, időtől és helytől, illetve a vizsgálódó személyétől függetlenül is mindenkinek ugyanazt kell, hogy mondja, s így a történeti-kritikai módszer korrekt alkalmazásának, azaz a „jó exegézis”-nek minden exegétát szükségszerűen ugyanarra az egyetlen eredményre kell elvezetnie.²⁸

Nincs tehát szükség külön egyházi, „teológiai” exegézisre: egy világi és egy egyházi – és ehhez tegyük hozzá: például egy zsidó, református és római katolikus – exegéta vizsgálatának az eredménye szerinte csakis ugyanaz lehet.

Azzal az igénnyel, hogy a *Vorverständnis* szerepét minimalizáljuk, ma is egyetérthetünk. A tudományos kutatás ma sem mondhat le az elérhető legnagyobb objektivitásról. Az egyházban végzett írásmagyarázat elemi érdekei is ezt követelik. Csak így tudjuk ugyanis elkerülni azt, hogy a Szentírásba úgy tekintünk bele, mint valami tükörbe, hogy aztán csak a saját, eddigi előismereteinket, érzéseinket vagy benyomásainkat keressük és lássuk meg benne. Ehelyett az exegétának úgy kell beletekintenie a Bibliába, mint egy nyitott ajtón keresztül egy ismeretlen szobába, ahol addig nem látott igazságokat vesz észre, vagy lát meg dolgokat új, eddig ismeretlen megvilágításban.

Ám legkésőbb Rudolph Bultmann óta (1950) mi, teológusok is tisztában vagyunk már azzal, hogy a szellemi, műveltségi, kulturális, világnézeti és nyelvi előfeltevések a tudományos vizsgálódás során nem iktathatóak ki teljesen, sőt ezek az előfeltevések a megértés folyamatának nemhogy nem az akadályait, hanem nélkülözhetetlen előfeltételeit képezik.²⁹ A szenttelen és minden téren elfogulatlan kutató valójában nem létezik. A posztmodern hermeneutika, például Michel Foucault diskurzusról alkotott nézete napjainkban ugyanezt tanítja: Minden kor és ebben minden ember egy bizonyos szempontból, bizonyos kérdések felől közelít a világhoz, s benne vizsgálódásának tárgyához, és szellemi előfeltételei igenis behatárolják döntését a felmerülő válaszok közötti választás során.³⁰

Vitába kell tehát szállnunk Pákozdyval azzal a tételével, hogy a Biblia exegetikai vizsgálata önmagában teológia. A vizsgálat tárgya ugyanis ezt önmagában még nem tudja biztosítani. Az egyházában mélyen belegyökerezett kutató szemei előtt nyilván egy olyan exegéta ideál lebegett, ahol a hitvalló, protestáns szellemi háttér természetesen adott. Ám a Biblia elemzése során már az ő korában is más kérdésekre keresett feleletet a sémi filológia, a vallástörténet, az irodalomtudomány vagy a történeti forráskutatás, és keresi ma egy olvasóközpontú műalkotás-elemzés, a retorikai, strukturalista vagy feminista szöveganalízis, s így a megtalált feleletek egymástól igencsak eltérőek lehettek, és lehetnek ma is.

28 PÁKOZDY: Az exegézistől az ígéhirdetésig, 141.

29 Lásd BULTMANN: A hermeneutika problémája, 249–250. A kérdéshez lásd röviden CSEPREGI: Történetkritika és irodalmi megközelítés, 7.

30 Foucault nézetének ismertetéséhez lásd BÓKAY: Irodalomtudomány, 21–22.

Az exegétát tehát a vizsgálat tárgya, a Biblia önmagában még nem teszi teológussá.³¹ Az exegéta attól lesz teológus, hogy a Bibliában Isten kijelentését keresi, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a Szentírás minden perikópája „akkor és ott” Isten aktuális üzenete akart lenni, és hogy ez az „akkor és ott” az egyház számára ma is érvényes, örök üzenetet hordozhat magában. A teológus az örök érvényű tanulság iránti nyitottság, sőt szent vágyakozás alapján végzi szövegelemző munkáját, összeszedve e tanulság minden morzsáját, amit egy más előfeltevés alapján dolgozó kutató észre sem venne, vagy mellőzhető, értéktelen mellékaspektusnak ítélné. A korrekt exegéta persze az Ószövetségben nem „Krisztust vadássza”, és nem is egyes dogmatikai tételek igazolására alkalmasnak tűnő textusokat szemezget ki a kontextusukból, hanem kizárólag az „akkor és ott” érvényes üzenetét és annak lehetséges, örök tanulságait igyekszik felmutatni – így kerülve el azokat a csapdákat, amikkel szemben Pákozdy jogosan védte a maga egyházát és a bibliakutatás szabadságát.

Véleményem szerint tehát a teológus exegéta hitbéli döntése időben nemcsak követi az üzenet megkeresését, hanem részben meg is előzi azt. Ám ez az előfeltevés nem erősebb, mint más tudományágak művelőinek saját előfeltevéséi, s így a teológiai exegézis semmiképpen nem veszi el tőle a maga tudományos jellegét.³² Ezeknek az előfeltevéseknek tehát nem a kiiktatása, főleg nem a megtagadása a helyes és korrekt kutatói magatartás, hanem azok tudatosítása, valamint azok felvállalása az olvasók előtt.³³

2.3. A kánonalkotó közösség szövegértelmezésének kérdése

A fentebb idézett írások zöme a '40-es évek első felében keletkezett. 1961-ig, amikor is *Az exegézistől az igehirdetésig* című tanulmánya megjelent, majdnem húsz esztendő telt el. Ennek az írásnak az egyik lábjegyzetében azt olvashatjuk, hogy korábbi fölfogását Pákozdy az időközben őt ért kritikák ellenére sem módosította: „Azóta sokszor átgondoltam, amit írtam, de nem láttam szükségét annak, hogy változtassak rajta.”³⁴

Bár ez a kijelentése hermeneutikájának egészére kétségtelenül igaz, éppen az exegézis feladatának a meghatározása kapcsán Pákozdy a korábbiakhoz képest némileg módosította a megadott definíciót:

„...az írásmagyarázatnak az a feladata, hogy a Biblia egy-egy szakaszának az eredeti s egyszer s mindenkorra szóló *jelentését* megmagyarázza, úgy amint a szentíró értette és a kánonszerkesztő gyülekezet a kánonba vétellel értelmezte a szakaszt.”³⁵

31 Ahogy nézetem szerint például egy egyháztörténészt sem tehet csupán kutatásának egyháztörténeti témája azzá.

32 Lásd KUSTÁR: *Teológia – a hit tudománya*, 227–228.

33 Lásd KLEIN: *Ószövetségi exegézis*, 18., aki a maga előfeltevését így fogalmazza meg: az Ószövetséget „a keresztény egyház számára magyarázzuk”, lásd i. m., 21. Ez ugyan hasonló az általam megadott definícióhoz, ám mégis eltér abban, hogy Klein minden egyes ószövetségi textus kapcsán feltételezi egy használható és mára is érvényes üzenet meglétét.

34 PÁKOZDY: *Az exegézistől az igehirdetésig*, 140., 3. lábjegyzet.

35 I. m., 140., ugyanígy PÁKOZDY: *Exegézis és hermeneutika*, 190. [– aláhúzás: K. Z.]

A kánonszerkesztő gyülekezetre vonatkozó kitételrel a korábbi írásaiban még nem találkozhatunk. Pákozdy nyilván itt nem arra gondolt, hogy a történeti-kritikai kutatásnak egymás után két, egymástól évszázadok távlatában álló „akkor és ott” üzenetét kellene feltárnia. Ő minden bizonnyal abból az előfeltevésből indult ki, hogy a kánonszerkesztő gyülekezet és a szöveg írójának szándéka egymással teljességgel azonos. Ezt bizonyítja, hogy írásának későbbi szakaszaiban, ahol az exegézis céljára majd még ismét kitér, már mindig csak az „írás eredeti üzenetéről” beszél.³⁶

Mintha Pákozdy itt éppen az előfeltevésekkel kapcsolatban visszakozna attól, amit korábban írt. Hermeneutikai útkeresésének, tapogatózásának lehetünk itt a tanúi. A külső kritikák és/vagy a belső továbbgondolás alapján talán maga is belátta: az exegéta nem tudja kiiktatni minden előfeltevését. Nem minden tudományos vizsgálódás vezet ugyanarra az eredményre, és az exegézist önmagában a tárgya, a Biblia még nem teszi teológiává. Az exegétának ezért, vélhetően, a teológiai munkájához szüksége van önmagán kívül egy fix viszonyítási pontra is.

Ezt a viszonyítási pontot ő a kánonalkotó közösség szövegértésében vélte megtalálni. Időben igyekezett visszanyúlni a tanbeli megosztottságok előtti korba, az eltérő interpretációk elágazása elé. A kánonalkotás kora ehhez számára megfelelő keretnek tűnhetett – legalábbis elfogadhatóbbnak a különböző egyházak dogmáival és az ezerféle szubjektív előfeltevésekkel szemben, főleg, mivel a bibliai szöveg végső, kanonikus formájában és elrendezésében azt az illúziót kelthette benne, hogy a kánonalkotó közösség interpretációja történeti-kritikai módszerrel, tehát objektíven is megállapítható.

De valóban ez lenne a megoldás hermeneutikájának fentebb vázolt problémájára? Vegyük csak az Ebed-Jahwe énekek példáját! E szövegek megszületése és az Ézsaiás-könyv jamniai kanonizálása között kb. 600 esztendő telt el. Valóban feltételezhetjük, hogy e 600 év alatt a szöveg értelmezése semmit sem változott? És egyáltalán: honnan tudhatnánk, hogyan értették ekkor a szöveget? Mert hiába indulunk ki Ézsaiás könyvének végső, kanonikus formájából, maga a bibliai szöveg legfeljebb a könyv utolsó redaktorának, de nem a kánonalkotóknak a szövegértelmezését árulja el. Olvassuk hát ki a Targúmból, keressük ki a Talmudból a korabeli, ide vonatkozó utalásokat? De hiszen a rabbinikus exegézis e két meghatározó korpusza a Kr. utáni századokban keletkezett, és csak az 5. század végén, a keresztyénségtől való fájó, de könyörtelen szakítás után nyerte el a végső formáját. Vagy a kánonalkotó közösség alatt nekünk, keresztyéneknek az 5. századi zsinatok atyáira kellene gondolnunk? Ők, az egyházatyák értették és magyarázták volna helyesen az Ószövetséget – a maguk tipológiai és allegorikus exegézisével? Vagy a kánonalkotó közösség alatt a reformáció első nemzedékét kell értenünk, amely a korabeli egyházi gyakorlattal szemben visszatért a szűkebb héber kánonhoz, fokozatosan kiszorítva a hitvitákból a deuterokanonikus, avagy apokrif könyveket?³⁷

36 Lásd például PÁKOZDY: Az exegézistől az igehirdetésig, 141–144.

37 Lásd CSEPREGI: Történetkritika és irodalmi megközelítés, 8–9., valamint Zimmerli (VT, 1981) és Barr (JSOT, 1980) alapján KARASSZON: Tekintély és kritika, 106. Childs módszere persze szövegtörténeti szempontból is kifogásolható, lásd ismét csak KARASSZON: Tekintély és kritika, 104–106.

Mélységes elismerés illeti Pákozdyt azért, amiért ezzel a félmondatával messze megelőzte korát, és az amerikai Brevard S. Childs kánonkritikai megközelítésének ismeretlenül is az előfutárává vált. Szellemi nagyságát bizonyítja, hogy az itt felvetett kérdésekre a későbbiekben maga Childs sem tudott megnyugtató feleleteket kínálni.³⁸

Pákozdy exegézisdefiníciójából a kánonalkotó közösségre vonatkozó kitévelt tehát – korábbi írásaihoz visszatérve – ismét ki kell törölnünk: a kánonalkotó közösségek írásértelmezését az „akkor és ott” célkitűzésétől továbbra is világosan el kell különítenünk, és a recepciótörténet egy korai állomásaként az exegézisen kívül álló, de a tudományos történeti vizsgálódás egyik lehetséges, legitim tárgyaként kell meghatároznunk.

3. Pákozdy László Márton hermeneutikai elveinek érvényesülése az Ebed-Jahwe énekekről írt monográfiáiban

Pákozdy László Márton hermeneutikai hagyatékának maradandó értéke a történeti-kritikai exegézis iránti elkötelezettsége. Megőrzendő kincs a kutatás szabadsága iránti aggodalma, valamint a kutató hitbeli elkötelezettségén kívüli előfeltevések kiiktatásáért vívott szellemi harca. Ugyancsak példaértékű képzettségének szerteágazó volta, és a segédtudományok terén való jártassága is.

Az Ebed-Jahwe énekekről írt doktori értekezése, valamint az annak alapján összeállított két monográfiája mutatja, hogy hermeneutikai elveit nem csak egynemű korabeli homiléta vagy dogmatikus ellenében fogalmazta meg, hanem kutatómunkájában ő maga is alkalmazta azokat. Írásai következetesen a történeti-kritikai exegézis talaján mozognak, s bennük a segédtudományok sorát vonja be a szöveg jobb megértésébe. A kutatói szabadságát valóban nem hagyta korlátozni: a Szolga azonosításában az „akkor és ott” üzenetének a szintjén az Újszövetség bizonyos utalásai, az egyházi hagyomány és a szakasz ilyen irányú *applikálhatóságának* ellenére sem a krisztológiai magyarázatot fogadja el, hanem a Szolgában magát Izráelt látta: egészen pontosan azt az ideális népet, amivé az empirikus Izraelnek Isten megszentelő üdvterve alapján kellene válnia. Ugyanakkor keresztyén emberként hitte, hogy ez az ideális Izrael Krisztus által a keresztyén egyházban, annak „testében” valósult meg.³⁹

Pákozdy László Mártonnak az Ebed-Jahwe énekekről írt könyvei ma is példát és kívánatos mércét jelentenek az exegéták számára. Maradandó értékeik részben konkrét kutatási eredményeikben, részben hermeneutikai elveikben és exegetikai módszerességükben állnak. A mű rangját jelzi, hogy a hallei mentora, a 20. század egyik legnagyobb biblikus szaktekintélye, Otto Eissfeldt írt róla recenziót 1943-ban a *Theologische Literaturzeitung* hasábjain,⁴⁰ s hogy a mű második kötete, 1989-ben egy hasonmás kiadásban ismét megjelent.

³⁸ Lásd az előző lábjegyzetet.

³⁹ PÁKOZDY: Az Ebed Jahweh Deuterójesaja teológiájában, 238–239.

⁴⁰ EISSFELDT: Ebed Jahwe-Problem, 274–275.

Engedjék meg, hogy előadásomat néhány személyes jellegű mondattal fejezzem be. Ebből az új kiadásból még 1989-ben, másodéves teológusként magam is vásároltam egy példányt. Akkor még nem sokat értettem belőle, de azonnal láttam mögötte a felkészültséget és a csodálatra méltó szakmai igényességet. Ám majd csak a doktori értekezésem elkészítése során, 1993 tájékán vettem le ismét a könyvespolcomról, amikor Ézsaiás könyvének elemzése kapcsán magam is egy 40 oldalas fejezetet szenteltem az Ebed-Jahwe énekek vizsgálatának. Írása így dolgozatom német kiadásának bibliográfiájában az idézett két magyar forrásmű egyike lett.

Büszke voltam akkor, hogy a számtalan idegen nyelvű szakmunka között egy magyar tudós azokkal egyenértékű írására is hivatkozhatom. Ma is büszkén, és némileg megilletődve tekintek exegetikai hagyatékára. Életművéért illesse a Mindenhatót köszönet és hála.

Legyen áldott az emlékezete.

Felhasznált irodalom

- BÓKAY, A.: *Irodalomtudomány. A modern és a posztmodern korban*, Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- BULTMANN, R.: A hermeneutika problémája (Eredeti megjelenés: 1950), in: uő: *Hit és megértés – válogatott tanulmányok*, Budapest, L'Harmattan, 2007, 246–263.
- CSEPREGLI, A.-NÉ CSERHÁTI, M.: Történetkritika és irodalmi megközelítés. Maradjunk az úton – Válasz ifj. dr. Fabiny Tibornak, in: *Lelkipásztor* 69 (1994), 5–10.
- EISSFELDT, O.: Neue Forschungen zum Ebed Jahwe-Problem, in: *Theologische Literaturzeitung* 68 (1943), 273–280.
- FABINYI, T.: Új irányzatok a Biblia értelmezésében I–VI, in: *Lelkipásztor* 67 (1992), lásd a 3–9. füzetekben.
- FABINYI, T.: *A keresztyén hermeneutika kérdései és története*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998.
- GUNKEL, H.: Ziele und Methoden der Erklärung des Alten Testaments, in: *Monatschrift für kirchliche Praxis* 4 (1904), 521–540. = uő: *Reden und Aufsätze*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1913, 11–29.
- HODOSSY-TAKÁCS, E.: Bevezető: A vallástörténet és a bibliai teológia tanszéke. Egy tudományos-oktatási modell érvényre juttatása a 20. század derekán, in: Pákozdy, L. M.: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2010, 9–18.
- KARASSZON, I.: Tekintély és kritika, in: *Theologiai Szemle* 34 (1991), 101–109. = uő: *Az Ószövetség fényei – Veterotestamentika*, Budapest, Mundus Kiadó, 2002, 11–31.
- KLEIN, H.: Az ószövetségi exegézis feladatai és kérdései, in: *Református Szemle* 70 (1977), 17–25.
- KUSTÁR, Z.: Teológia – a hit tudománya, in: *Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2003/2004. évi értesítője. 466. tanév*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 227–228.
- LOHSE, E.: A bibliakritika és az igehirdetésünk, in: *Lelkipásztor* 52 (1977), 158–164.
- PÁKOZDY, L. M.: *Az újabb Deuterojesajási kritika ismertetése különös tekintettel az u.n. Ebed Jahveh-dalokra* (Deuterojesajási tanulmányok I. – Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai 37), Pápa, Főiskolai Nyomda, 1940.

- PÁKOZDY, L. M.: *Az Ebed Jahweh Deuterojesaja teológiájában* (Deuterojesajási Tanulmányok II.), Debrecen, Pannonia Könyvnyomda, 1942.
- PÁKOZDY, L. M.: Az exegezis, dogmatika és az igehirdetés néhány határkérdése, in: *Theologiai Szemle* 18 (1942), 212–233. = különlenyomat azonos cím alatt, Debrecen, Városi Nyomda, 1943.
- PÁKOZDY, L. M.: Az Ótestamentum magyarázatának alapkérdéseiről, in: Módis, L. (szerk.): *Csikesz Sándor Emlékkönyvek* 4, Debrecen, 1942, 37–53. = Theologiai tanulmányok 71, Debrecen, 1942. = Pákozdy, L. M.: *Válogatott tanulmányok az általános és bibliai vallástörténet köréből* V/1, Budapest, Ráday Kollégium, 1984, 3–19. = uő: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2010, 94–109.
- PÁKOZDY, L. M.: Az exegézistől az igehirdetésig, in: *Theologiai Szemle – Új folyam* 4 (1961), 140–154. = *Exegézis és hermeneutika*, in: uő: *Szövetség és hűség. Tanulmányok*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2010, 180–207.
- Szőcs, E.: Az ószövetségi teológiai kutatás mai helyzete és kérdései, in: *Református Szemle* 69 (1976), 197–202. 402–408.